

Oryginalna praca badawcza

ВОЛОДИМИР КОМАР

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ
СТЕФАНИКА

ORCID: 0000-0002-5475-5084

ПРОМЕТЕЇЗМ У ПОЛЬСЬКІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ 30-Х РОКИВ ХХ СТ.

Ключові слова: *II Річ Посполита, концепція прометеїзму, прометеївський рух, Р. Смаль-Стоцький, Антикомінтернівський пакт, вісь Рим-Берлін-Токіо*

Key words: *the Second Commonwealth, the concept of Prometheism, the Promethean movement, R. Smal-Stotskyi, the Anti-Comintern Pact, the Rome-Berlin-Tokyo axis*

Після травневого перевороту 1926 р. і приходу до влади режиму санації на чолі з Ю. Пілсудським розпочалися спроби реалізації концепції прометеїзму Польщі, яка була спрямована на розпад СРСР з перспективою утворення незалежних держав, об'єднаних у федерацію з Польщею. Це мало створити своєрідний буфер між Росією й Західною Європою та стати гарантом зовнішньої безпеки Польщі. Для реалізації цієї концепції під керівництвом соратників Ю. Пілсудського, зокрема Т. Голувка, Т. Шаєтцеля та Р. Кнолля, організовано прометеївський рух, учасниками якого стали українці (петлюрівці), грузини, азербайджанці, горці Північного Кавказу, народи Туркестану, поволзькі й кримські татари, інгерманландські фіни й козаки. З метою забезпечення реалізації концепції прометеїзму була створена розгалужена організаційна структура, керівництво якої працювало у суворій конспірації. У період після перевороту 1926 р. відбулися спроби реалізації концепції прометеїзму в зовнішній політиці Польщі. У цій статті зосереджена основна увага на ініціативі польських політиків залучитися підтримкою

держав Антиконтинентального пакту, зокрема Італії, Німеччини та Японії в організації спільного походу проти СРСР.

Обрана тема стала предметом дослідження польських істориків періоду ПНР – Ю. Левандовського¹ й С. Мікуліча². З найновіших праць на цю тему істориків Республіки Польща слід відзначити дослідження І. Мая³, Я. Бруського⁴, А. Шимановича⁵ та П. Лібера⁶. У історіографії Російської Федерації згадана тема відображена у працях В. Билініна, А. Здановича і В. Коротаєва⁷, а також Л. Соцкова⁸, який оприлюднив низку документів із недоступних нам фондів Архіву зовнішньої розвідки РФ. В українській історичній науці цей аспект політики прометеїзму Польщі частково відображений у нашій монографії⁹. Однак минуло вже чимало часу й деякі висновки потребують перегляду і уточнення.

Зважаючи на актуальність теми для вітчизняної політики й науки, метою дослідження є науковий аналіз спроб керівництва прометеївського руху Польщі заручитися підтримкою держав Антиконтинентального пакту в їх боротьбі з Радянським Союзом. Відповідно до мети поставлено завдання дослідити вплив прометеїзму на зовнішню політику санаційної Польщі. Об'єктом дослідження виступає ідеологія і практика прометеїзму Польщі (1921-1939 рр.). Предметом дослідження є засоби та механізми реалізації концепції прометеїзму в зовнішній політиці міжвоєнної Польщі.

Протягом 1933-1939 рр. міжнародний прометеївський рух переживав серйозні труднощі. У цей період спостерігався сильний наступ антипрометеївських сил, особливо в правлячому таборі Польщі. Всупереч цьому не припинялася прометеївська діяльність й відбувався пошук потенційних союзників за кордоном. Робилися спроби використання потенціалу держав “осі Рим – Берлін – Токіо” для реалізації концепції прометеїзму Польщі.

¹ J. Lewandowski, *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej pilsudczyków 1921-1926*, Warszawa 1967.

² S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971.

³ I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007.

⁴ J.J. Bruski, *Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921-1926*, Kraków 2010.

⁵ A. Szymanowicz, *Pomiędzy Warszawą a Elbrusem i Moskwą. Aktywność niepodległościowa narodów Północnego Kaukazu i polska polityka prometejska*, Wrocław 2017.

⁶ P. Libera, *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013.

⁷ В.К. Былинин, А.А. Зданович, В.И. Коротаев, *Организация “Прометей” и “промтейское” движение в планах польской разведки по развалу России / СССР*, [в:] *Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб*, ред. В.К. Былинин, т. 3, Москва 2007, с. 318-414, <http://www.chekist.ru/print/2234>.

⁸ Л.Ф. Соцков, *Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера. Из секретных досье разведки*, Москва 2003.

⁹ В. Комар, *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921-1939 рр.)*, Івано-Франківськ 2011, 360 с.

З розгортанням пропаганди прометеїзму невпинно зростав інтерес до нього з боку лідерів світової політики – Німеччини, Італії та Японії. Концепція прометеїзму Польщі у багатьох моментах була співзвучною великодержавним доктринам цих держав. Після Першої світової війни держави-переможниці – Англія, Франція і США – створили новий тип відносин між державами. В його основі були на Далекому Сході – договір дев'яти держав, а в Європі – Версальський і низка інших договорів. Ліга Націй була покликана врегульовувати відносини між державами у рамках цього режиму на основі колективного захисту безпеки держав. Однак Німеччина, Італія та Японія не погодилися зі своїм другорядним становищем у світі. Японія розірвала договір дев'яти держав, Німеччина та Італія – Версальський договір, і разом, вони вийшли із Ліги Націй¹⁰.

Актуальними для польських політиків були відносини з Німеччиною. 30 січня 1933 р. президент Німеччини Пауль фон Гінденбург призначив канцлером Адольфа Гітлера, націонал-соціалістична партія якого отримала більшість на парламентських виборах (43,9%). Уже наступного дня А. Гітлер зробив заяву по радіо, в якій, зокрема, заявив: “Наше завдання – боротьба проти комунізму”¹¹. Польські політики прометеївського напрямку побачили в цьому можливість спільного з А. Гітлером походу на Радянський Союз. Вони вважали, що без розуміння з Польщею Німеччина не наважиться на цей крок¹². У Варшаві, так само як в інших європейських столицях, помилялися в тому, що А. Гітлер у своїй політиці буде керуватися раціональними міркуваннями, а не ірраціональною, розрахованою на розпалювання ненависті расистською й шовіністичною ідеологією. Антибільшовизм фюрера відволікав увагу польських політиків, які не почувли його ревізійністських гасел стосовно Польщі¹³.

Лідери націонал-соціалістичної партії Німеччини теж проявляли підвищений інтерес до емігрантів з СРСР. Вони особливо підтримували тих, що перебували в опозиції до національних центрів, які співпрацювали з Польщею. Влада Німеччини традиційно опікала монархічний табір гетьмана П. Скоропадського. Його осередком став Український науковий інститут у Берліні. Директором інституту був генерал Гренер, який у 1918 р. в період німецької окупації України виконував обов'язки начальника Київського гарнізону¹⁴.

¹⁰ Год кризиса. Документы и материалы, В двух томах, 1938-1939, т. 1, 29 сентября 1938 г. – 31 мая 1939 г., Москва 1990, с. 259.

¹¹ А.В. Шишов, *Враги России. С древнейших времен до наших дней*, Москва 2008, с. 414.

¹² Российский государственный военный архив (РГВА), ф. 461/к, оп. 1, д. 1, л. 22 (Historia działalności prometejskiej).

¹³ *Советско-польские отношения в политических условиях Европы 30-х годов XX столетия: сборник статей*, Отв. Ред. Э. Дурачински, А.Н. Сахаров, Москва 2004, с. 25.

¹⁴ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), sygn. 5315, k. 110 (Kwestia ukraińska a Polska. 17 stycznia 1928 r.).

Прихід А. Гітлера до влади в 1933 р. принципово не змінив ставлення до петлюрівської еміграції. У плани Німеччини не входило залучення уенерівців до співпраці, оскільки в українському еміграційному середовищі вже були налагоджені тісні контакти з групою полковника Є. Коновальця і гетьмана П. Скоропадського. Німецькі спецслужби обмежилися вербуванням окремих петлюрівців, як, наприклад, директора прометеївської Телеграфної агенції Експрес М. Ковалевського¹⁵.

Однак, лідери прометеївського руху не припиняли пошуку контактів з гітлерівцями. Деякі ватажки прометеївських організацій (Г. Гважава, Д. Сейдамет, М. Чокаєв, М.-Г. Сунш) прибули до Німеччини з метою налагодження контактів з офіційною владою Німеччини¹⁶. У 1934 р. до Берліна прибули співробітники прометеївського часопису “*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” В. Бончковський і Є. Маланюк. Для цієї подорожі начальник Експозитури №2 майор Е. Харашкевич розпорядився виділити кошти: 300 зл. – В. Бончковському і 100 зл. – Є. Маланюку. Метою поїздки було встановлення зв'язків з українськими еміграційними організаціями в Німеччині. Водночас вивчалися суспільні настрої в правлячих колах Німеччини і перспективи польсько-німецької співпраці. М. Єремійв, перебуваючи в Німеччині, домовився про співпрацю і обмін інформацією з редактором тижневика “*Völker Burd*” – В. Шерером, який був довіреною особою в націонал-соціалістичній партії. Німецький редактор проявив неабиякий інтерес до військових УНР, від яких сподівався отримати фахову інформацію про збройні сили СРСР¹⁷.

Після приходу А. Гітлера до влади його соратник А. Розенберг, який мав вирішальний вплив на східну політику III Рейху, запропонував концепцію поділу СРСР й підтримку німецькими націонал-соціалістами національно-визвольних рухів у радянських республіках¹⁸. Це була своєрідна модель німецького прометеїзму, але, на відміну від польського, Німеччина виступала в ролі протектора й не приховувала пріоритет німецьких національних інтересів. Німці, проводячи свою східну політику, створили серйозну конкуренцію прометеївському рухові¹⁹.

Керівництво прометеївського руху через довірених осіб робило спроби заручитися підтримкою з боку Італії. Польській розвідці стало відомо, що в Мілані було створено спеціальний Східний інститут, який займався дослідженнями проблем Східної Європи. Керівників італійського фашизму цікавили передусім настрої,

¹⁵ РГВА, ф. 461/к, оп. 1, д. 1, л. 57 (Działalność Ekspozytury 2-jej poprzez emigrację Ukraińską).

¹⁶ Там же, оп. 1, д. 1, л. 26 (Praktyczna działalność “Prometeusza”).

¹⁷ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Głównego (Od. II Sz. Gł.), sygn. I.303.4.5577, k. 1zw (Nadzwyczajne subsydia wydawane dla Biuletyniu Polsko-Ukraińskiego w czerwcu 1934 r.).

¹⁸ Там же, sygn. I.303.4.5782, k. 618 (Ustne sprawozdanie mjra Dąbrowskiego z dn. 9 marca 1934 r.).

¹⁹ Там же, sygn. I.303.4.5561, k. 46 (Stosunki Polsko-Prometeuszowskie).

що панували в радянських республіках. М. Єремійв як керівник телеграфної агенції “Офінор”, перебуваючи в Римі у відрядженнях, проводив консультації з представниками МЗС Італії²⁰.

Значний вплив на формування італійської суспільно-політичної думки мав професор Енріко Інсабатто – журналіст, видатний публіцист, депутат італійського парламенту, автор статей, присвячених східній проблематиці (“Іслам і політика союзників”, “Захід півмісяця” і т. д.), редактор італійсько-арабського щоденника в Єгипті. У 1934 р. під час відвідування Варшави він погодився на інтерв’ю з журналістами часопису “*Biuletyn Polsko-Ukraiński*”. Італійський погляд на східні проблеми, в трактуванні Е. Інсабатто, не суперечив політичним принципам, які були закладені в концепції прометеїзму. Вимальовувалася спільна платформа для майбутньої співпраці. На думку Е. Інсабатто, Польща як бастион західної цивілізації повинна знайти спільну мову з Беніто Муссоліні. Однак політична лінія великого “дуче” у східному питанні дещо відрізнялася від прометеївської. Першочерговими для керівництва Італії були проблеми “жовтої раси”, а не Радянського Союзу, який розглядався як позитивний для Європи стримуючий фактор²¹.

Ідейними конкурентами прометеїстів в Італії стали українські націоналісти. Для постійного зв’язку з італійськими політичними колами Проводом ОУН був направлений Євген Онацький. Він віддавна підтримував дружні стосунки з багатьма лідерами італійського фашизму, які проявляли підвищений інтерес до українського питання. Головною опорою Є. Онацького став депутат парламенту Італії, королівський комісар при Вищому Східному інституті в Неаполі – Барбієліні Амідей. Він дуже високо цінував Є. Онацького й сприяв у виданні друком української граматики його авторства. Пропагандистська робота з боку ОУН призвела до того, що італійські фашистські кола перестали цікавитися представниками УНР та їх роботою за кордоном²².

Із розмов, проведених у січні 1938 р. з представниками МЗС Італії, партійними діячами та журналістами, польська сторона переконалася у відсутності довіри з боку італійців до організації “Прометей” і петлюрівської еміграції зокрема. Її представників запідозрили у зв’язках з II Інтернаціоналом і трактували як інструмент політичного впливу Польщі на міжнародну політику в Центрально-Східній Європі. Тому італійці намагалися всіляко уникати контактів з лідерами прометеївської еміграції, як такої, що перебувала на службі офіційної влади Польщі. Натомість шукали незаангажованих представників національних меншин, які опинилися у вимушеній еміграції. Серед українців вибір упав на Є. Онацького, який був довіреною особою Є. Коновальця і представляв ОУН в Римі. Зокрема,

²⁰ Там же, sygn. I.303.4.5477, k. 298 (Informacje o działalności filii prasowej “OFINOR” 22.III.1935 r.).

²¹ *Poglądy publicysty włoskiego na kwestję wschodnią*, „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” 1934, r. 3, 3 czerwca, nr 22 (57), s. 7.

²² САУ, Од. II Sz. Гл., sygn. I.303.4.5764, b.n.s. (Деятельность ОУН. 3.IV.1937 r.).

22 січня 1938 р. на урочистостях з нагоди відзначення III Універсалу УНР у Римі українську сторону представляв Є. Онацький. Це викликало обурення з боку лідерів УНР, які мали безпосереднє відношення до цього ювілею. Показова стриманість італійців у стосунках з лідерами української (петлюрівської) і грузинської еміграції не влаштувала керівництво організації “Прометей”²³.

У 30-х рр. XX ст. території Манджурії, Монголії, Якутії, де під час Громадянської війни в Росії японці підтримували сепаратистські рухи, опинилися в полі зору великодержавної політики Японії²⁴. Далекосяжні плани японського керівництва сягали до радянського й китайського Туркестану та прилеглих територій Південного Сибіру, заселених переважно колоністами-неросіянами. Ці регіони, а також радянський Далекий Схід розглядалися як можливий театр військових дій з СРСР, а еміграція оцінювалася не лише як потенційний політичний, але й військовий союзник. У цих землях японці вбачали свій “життєвий простір” і тому, знаходили спільну мову з німецькими націонал-соціалістами. Японці особливо пильно спостерігали за емігрантами з Кавказу, Середньої Азії й України.

Після Першої світової війни в Японії опинилися емігранти мусульмани з Росії, а згодом СРСР. Серед них група М.- Г. Курбангалієва – башкіра за походженням, імама татарських емігрантів на Далекому Сході²⁵. Він емігрував до Манджурії й співпрацював з японцями. Його діяльність полягала у спробах об’єднання мусульман у Китаї проти радянських комуністів.

З метою налагодження контактів з мусульманами на Далекому Сході до Японії прибув видатний прометеївський діяч А. Исхакі. Він зустрічався з військовими аташе, полковником Сузукі й майором Гікосабуро Хата²⁶. За час перебування в Японії А. Исхакі не лише виступав з публічними лекціями й на сторінках японських газет, але йому вдалося налагодити зв’язки як у військових і дипломатичних колах, так і серед громадських діячів Японії, де він прославився японофілом²⁷.

У 1933 р. Японія виношувала плани створення мусульманської держави у внутрішній Азії під своїм протекторатом. Тюрко-татар у Манджу-го було близько 6 тис. чол., 1 тис. – в Японії, а також 5 тис. – в Китаї. Татарські “Національно-релігійні товариства” й школи діяли у місцях їх компактного проживання, наприклад, у Харбіні, Токію, Шанхаї. До Японії було запрошено представника оттоманської династії Абдул Керім Ефенді як потенційного правителя нової держави²⁸.

²³ Там же.

²⁴ Biblioteka Polska w Paryżu (BPP), Akta Aleksandra Kawalkowskiego (AAK), sygn. 1199, k. 36 (Państwo Mandżu-Di-Go).

²⁵ САУ, Од. II Sz. Гł., sygn. I.303.4.5629, k. 4-6 (Опанowanie przez Japończyków grup prometeuszowskich na Bliskim Wschodzie – i rzekoma działalność Kurban Galijewa. 26.XI.1937 r.).

²⁶ Там же, sygn. I.303.4.5500, b.n.s. (Ajas – rozmowa z Attache Japońskim, 18.VIII.1930 r.).

²⁷ С.М. Исхаков, *Мухамед-Гаяз Исхаки: из политической биографии писателя*, „Вопросы истории” 2004, № 8, с. 11.

²⁸ Там же.

Землі українських поселенців у південній частині Далекého Сходу й нижній частині ріки Амур і над Тихим океаном одержали назву Зеленого Клину, або Зеленої України. Вони стали об'єктом посиленої уваги з боку японської розвідки²⁹. Польсько-японську співпрацю в далекосхідному питанні розвивали представники прометеївського руху. У лютому 1933 р. військовий аташе Японії у Варшаві Гікосабуро Хата зустрічався з професором Р. Смаль-Стоцьким, генералом В. Сальським, а також з грузинами: С. Мдівані й генералом А. Захаріадзе. Серед присутніх були начальник Відділу ІІ ГШ Польщі Т. Фургальський і підполковник С. Маєр. На зустрічі обговорювалося питання створення буферної української держави в Зеленому Клині при підтримці Японії³⁰. За згодою Експозитури №2 Відділу ІІ ГШ Польщі, яка таємно здійснювала керівництво всім прометеївським рухом, представники петлюрівської еміграції намагалися здобути підтримку з боку іноземних держав. Однак, результатів не було досягнуто, оскільки Німеччина, Італія, Японія та інші країни, проводячи власну політичну лінію, розраховували на підтримку тієї еміграційної групи, яка була їм підпорядкована безпосередньо, а не за посередництвом Польщі³¹.

З другої половини 1936 р. в системі міжнародних відносин на європейському континенті стала визрівати криза, яка відобразилася на політичному становищі в усьому світі. Саме тоді в Європі почав формуватися трикутник сил (фашистські держави – західні країни – СРСР), боротьба між якими визначала подальший розвиток подій. Ініціатива була перехоплена фашистськими державами, причому в “осі Берлін – Рим” роль першої скрипки відводилася Німеччині. Перші симптоми кризи системи міжнародних відносин і нової розстановки сил великих держав найбільше відбилися на зовнішній політиці Польщі, особливо в її відносинах з Німеччиною і СРСР³².

Зміни в польській зовнішній політиці стали особливо помітними після 1935 р., у період декомпозиції, коли міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек повністю взяв керівництво у свої руки. Його погляди виходили з постулату ізоляції Радянського Союзу від участі в європейських справах. За його керівництва принцип “рівновіддаленості” Польщі щодо Німеччини і СРСР залишився лиш декларацією. Фактично збільшувалася дистанція до Москви, а зменшувалася до Берліна. У зовнішній політиці Польщі під керівництвом Ю. Бека стали проявлятися риси, подібні до німецької східної політики. Їх об'єднувала спільна антирадянська платформа, схвальне ставлення польської дипломатії до формування “осі

²⁹ W. Pelc, *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie (Ciąg dalszy)*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 1934, r. 3, 10 czerwca, nr 23 (58), s. 4-6.

³⁰ H. Kuromiya, P. Libera, *Notatki Włodzimierza Bączkowskiego na temat współpracy polsko-japońskiej wobec ruchu prometejskiego (1938)*, „Zeszyty Historyczne” 2009, z. 169, s. 120.

³¹ РГВА, ф.461/к, оп. 1, д. 1, л. 58 (Działalność Ekspozytury 2-jej poprzez emigrację Ukraińską).

³² *Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939-1941 гг.*, Отв. ред. В.К. Волков, Л.Я. Гибианский, Москва 1999, с. 23.

Берлін – Рим”, а також Антиконтинентського пакту. Договір, укладений 25 листопада 1936 р. в Берліні між Німеччиною і Японією оформив блок цих держав під гаслом боротьби проти Комінтерну з метою завоювання світового панування. У листопаді 1937 р. до Антиконтинентського пакту приєдналася Італія, а згодом низка інших держав. Польща відмовилася від пропозицій приєднання до пакту, як і до німецьких пропозицій встановити більш тісні контакти з метою “вирішення російського питання”³³. Аргументація була очевидною, оскільки Польща побоювалася втратити самостійну роль на міжнародній арені й сама претендувала на роль великої держави.

Водночас продовжувався пошук контактів з політичними колами III Рейху, які налагоджували й діячі прометеївського руху. У середині 1936 р. український професор Р. Смаль-Стоцький за дорученням Експозитури №2 здійснив низку зустрічей з представниками політичної, військової, бізнесової й наукової еліти в Берліні та Лондоні. Він виступав з лекціями на тему національних відносин у СРСР, проводив бесіди й переговори з впливовими особами³⁴. Метою службового відрядження було налагодження співпраці з впливовими колами Німеччини в руслі міжнародного прометеївського руху.

Польські військові були поінформовані, що плани розчленування більшовицької Росії на окремі національні держави розроблялися також у політичних колах Німеччини. Вони хотіли об’єднати польсько-німецькі зусилля в цьому напрямку. Зокрема, в розмові з Р. Смаль-Стоцьким німецький професор Пауль Рорбах зауважив, що треба порозумітися з поляками в питанні “утворення незалежних держав на руїнах Росії”³⁵. Саме тому в Німеччині у 1936 р. були встановлені суворі заборони будь-яких образливих висловлювань на адресу керівництва Польщі як вірогідного союзника в майбутній війні з СРСР. А. Гітлер поступово усунув з німецького Генштабу представників старого покоління, які були вороже налаштовані щодо Польщі³⁶. Частково з цим було пов’язано вирішення українського питання. Оскільки Польща називала його своєю внутрішньою проблемою, то у правлячих колах Німеччини вважалося недоцільним передчасно провокувати її керівництво. У зв’язку з цим нацисти припинили відносини з Є. Коновальцем і радили українським націоналістам не втручатися в польські справи, а зосередити свою увагу щодо ситуації на Буковині та Закарпатті³⁷. Загалом із розмов

³³ Там же, с. 24.

³⁴ AAN, MSZ, sygn. 5218, k. 278 (Wicedyrektor Departamentu Politycznego do Pana Ambasadora RP w Berlinie).

³⁵ Там же, k. 284 (Rozmowy prowadzone przez prof. R. Smal-Stockiego w Berlinie 28-VI – 5-VII. 1936 r.).

³⁶ Там же, sygn. 5322, k. 29 (Notatka z rozmowy p. Min. Szembek z prof. Smal-Stockim z dn. 17.XI.1938 r.).

³⁷ Там же, sygn. 5218, k. 285 (Wicedyrektor Departamentu Politycznego do Pana Ambasadora RP w Berlinie).

з німецькими політиками й науковцями Р. Смаль-Стоцький зробив хибний, на наш погляд, висновок, що в східній політиці Німеччини не визріло чітко окреслених концепцій. На політичну програму канцлера А. Гітлера в східному питанні німецькі інтелектуали й політики радили йому не звертати уваги, бо вважали її анахронізмом і, як виявилось, умисно чи несвідомо заставили повірити в це українського професора. В свою чергу ця дезінформація не викликала сумніву й у ГШ Польщі.

Тим часом, виступаючи 5 листопада 1937 р. на вузькій нараді з вищим керівництвом Вермахту і МЗС, А. Гітлер доволі відверто висловив своє бачення відносно переходу III Рейху до вирішення проблеми “життєвого простору”³⁸. Він однозначно вказав, що “життєвий простір” для Німеччини пролягає лише в експансії на схід. Це означало, що рано чи пізно неминучою буде війна між Німеччиною і СРСР³⁹.

У зв’язку з наближенням війни намітилися відцентрові тенденції у прометеївському русі. Спецслужби III Рейху проявляли неабиякий інтерес до емігрантів з СРСР та всіляко переманювали їх на свій бік. Німці були найбільш зацікавлені в налагодженні контактів з представниками грузинського й українського національних осередків у Парижі⁴⁰. Найактивніші діячі прометеївського руху, як Г. Гважава, М. Чокаєв, Е. Такайшвілі, відкрито вийшли з “Прометея” й задекларували свою приналежність до співпраці з III Рейхом⁴¹. Це стало причиною загострення стосунків і конфліктів у колах прометеївської еміграції⁴².

У політиці щодо Польщі керівництво III Рейху керувалося такими принципами: поляків уважали своїми віковичними ворогами, які завжди будуть підтримувати противників Німеччини. У перемозі Німеччини над Заходом Польща вбачатиме загрозу для свого суверенітету і буде намагатися цьому всіляко протистояти. Тому, на думку вищого керівництва III Рейху, слід буде при першій нагоді напасти на Польщу⁴³. Крім того, внутрішня стійкість Польщі стосовно СРСР видавалася німцям сумнівною. Влада Німеччини була переконана в тому, що Польща не витримає натиску з боку Радянського Союзу.

На початку 1938 р. радянсько-польські відносини стали конфліктними, що проявилось в гострій полеміці у пресі, яка виходила за рамки допустимого. Особливих нападок з боку радянської преси зазнало МЗС Польщі, яке характеризувався як “варшавський філіал пана Гебельса”, а його глава полковник Ю. Бек “як комівояжер фірми “Гітлер і Ко” і навіть як “гітлерівський шпигун”. Важливим

³⁸ *Восточная Европа между Гитлером и Сталиным...*, с. 79.

³⁹ *Год кризиса. Документы и материалы...*, с. 255.

⁴⁰ BPP, Akta Władysława Pelca (AWP), акс. 4622, sygn.1, k. 5, (Notatka o pracy Władysława Pelca jako Attache Ambasady RP w Paryżu. 1937-1944).

⁴¹ САВ, Од. II Sz. Гł., sygn. I.303.4.5738, k. 1 (Notatka w “Jasz Turkiestanie”. 24.XI.1938 r.).

⁴² РГВА, ф. 461/к, оп. 1, д. 1, л. 21 (Historia działalności prometejskiej).

⁴³ *Год кризиса. Документы и материалы...*, с. 494.

показником погіршення радянсько-польських відносин була відсутність політичного представника СРСР у Варшаві з листопада 1937 р. до червня 1939 р. Як видно, політична і військова мета націонал-соціалістичного і радянського керівництва щодо Польщі майже повністю збігалася⁴⁴.

Вночі з 23 на 24 серпня 1939 р. був підписаний радянсько-німецький пакт про ненапад разом з секретним додатковим протоколом, у якому визначалися кордони сфер впливів Німеччини і СРСР у Центральній Європі й передбачався розподіл Польщі. Підписання пакту “Ріббентроп–Молотов” викликало глибоке розчарування політикою Німеччини у колах діячів прометеївського руху.

Отже, в реалізації концепції прометеїзму польське керівництво намагалося заручитися підтримкою провідних держав світу, які, на їх думку, були зацікавлені в розпаді Радянського Союзу. Насамперед це були держави Антиконтинентального пакту – Німеччина, Італія й Японія. Спільною платформою мав стати антирадянський і антикомуністичний характер домовленостей. Польська ініціатива виявилася неприйнятною для урядів цих держав, оскільки вона не відповідала їх поглядам на майбутнє облаштування світу. В ньому не було місця Великій Польщі. Навпаки, держави “осі Рим – Берлін – Токіо” намагалися використати діячів прометеївського руху в реалізації своїх зовнішньополітичних доктрин. Таким чином, намагання керівництва прометеївського руху заручитися підтримкою провідних держав світу зазнало поразки.

Bibliography

Archival materials

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ),

- sygn. 5218, 5315, 5322

Biblioteka Polska w Paryżu,

- Akta Aleksandra Kawałkowskiego, sygn. 1199
- Akta Władysława Pelca (AWP), акс. 4622, sygn. 1

Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Głównego,

- sygn. I.303.4.5477
- sygn. I.303.4.5500
- sygn. I.303.4.5561
- sygn. I.303.4.5577
- sygn. I.303.4.5629
- sygn. I.303.4.5738
- sygn. I.303.4.5764
- sygn. I.303.4.5782

Rossyjskij hosudarstvennyj voennyj archyv, f. 461/k, op. 1, d. 1

⁴⁴ Там же, с. 494-495.

Published sources

Hod kryzysa, Dokumenty y materyaly, V dvuch tomach. 1938–1939, t. 1, 29 sentiabria 1938 h. – 31 maja 1939 h., Moskva 1990

Sockov L.F., *Neyzvestnyj separatyzm. Na službe SD y Abvera. Yz sekretnykh doše razvedky*, Moskva 2003

Literature

Bruski J.J., *Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowietkiej 1921-1926*, Kraków 2010

Bylynyn V.K., Zdanovyč A.A., Korotaev V.Y., *Orhanyzacyja “Prometej” y “prometejskoe” dvyženye v planach pol’skoj razvedky po razvalu Rossyy/SSSR*, [v:] *Trudy Obščestva yzučenyja ystorry otečestvennykh specslužb*, red. V.K. Bylynyn, t. 3, Moskva 2007, <http://www.chekist.ru/print/2234>

Komar V.L., *Koncepcija prometejizmu v polityci Pol’šči (1921-1939 rr.)*, Ivano-Frankivsk 2011

Kuromiya H., Libera P., *Notatki Włodzimierza Bączkowskiego na temat współpracy polsko-japońskiej wobec ruchu prometejskiego (1938)*, „Zeszyty Historyczne” 2009, z. 169

Lewandowski J., *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej pilsudczyków 1921-1926*, Warszawa 1967

Libera P., *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013

Maj I.P., *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007

Mikulicz S., *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971

Pelc W., *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie (Ciąg dalszy)*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 1934, R. 3, 10 czerwca, nr 23 (58)

Poglądy publicysty włoskiego na kwestię wschodnią, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 1934, R. 3, 3 czerwca, nr 22 (57)

Sockov L.F., *Neyzvestnyj separatyzm. Na službe SD y Abvera. Yz sekretnykh doše razvedky*, Moskva 2003

Sovetsko-pol’skye otnošenyya v polytyčeskych uslovyjach Evropy 30-ch hodov CHCH stoletyya: Sbornyk statej, Otv. Red. Э. Дурачинский, А.Н. Сахаров, Moskva 2004

Szymanowicz A., *Pomiędzy Warszawą a Elbrusem i Moskwą. Aktywność niepodległościowa narodów Północnego Kaukazu i polska polityka prometejska*, Wrocław 2017

Šyšov A. V. *Vrahy Rossyy. S drevnejšykh vremen do našykh dnej*, Moskva 2008

Vostočnaja Evropa meždu Hytlerom y Stalynym. 1939-1941 hh., Otv. red. V.K. Volkov, L.Ja. Hybyanskyj, Moskva 1999

Yschakov S.M., *Muchamed-Hajaz Yschaky: yz polytyčeskoy byohrafyy spysatelja*, „Voprosy istorii” 2004, №8

Summary

Prometheism in Polish Foreign Policy 30s of the XX century

The attempts of political figures from Y. Pilsudski's camp to enlist the support of Germany, Italy, and Japan in order to implement the concept of Prometheus, which was aimed at dismembering the Soviet Union into independent national states linked in a federation with Poland, were revealed. The anti-Soviet and anti-communist nature of the agreements was to become a common platform. The Polish initiative turned out to be unacceptable to the states of the Anti-Comintern Pact, as it did not correspond to their views on the future arrangement of the world. Greater Poland had no place in it. On the contrary, the states of the "Rome-Berlin-Tokyo axis" tried to use the figures of the Promethean movement in the implementation of their foreign policy doctrines.